

گفتگوی حامد زارع با

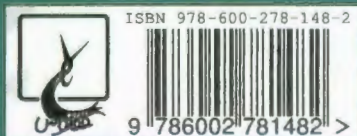
سید حسین نصر

آفاق حکمت در سپهر سنت

« در طی سی سال گذشته اکثر کتبی که از این بنده به زبان فارسی در ایران نشر یافته است ترجمه دیگران از آثار انگلیسی بوده که برخی را تصحیح کرده و بعضی دیگر را قبل از انتشارشان اصلاً ملاحظه نکرده بودم. در این ایام آنچه خود به فارسی نگاشتم به صورت مقاله بود و وقت این جانب اجازه نمی‌داد کتبی را که به انگلیسی نگاشته بودم به فارسی برگردانم. از چند سال پیش موافقت کردم نتیجه بیش از پنجاه سال تحقیق و تفحص و تفکر درباره فلسفه و دین و علوم و فرهنگ را به صورت گفتگو و به لسانی ساده‌تر از کتب تحقیقاتی در اختیار خوانندگان فارسی‌زبان قرار دهم. کتاب حاضر نتیجه گفتگوهای آقای حامد زارع با بنده است و در اصل به زبان فارسی بیان شده است.

کتاب در پنج فصل مطالب مختلف، از فلسفه اسلامی گرفته تا وقایع سیاسی ایران قبل از انقلاب، را در بر دارد. در فصل سوم کتاب همانند بخش پایانی که شکوی‌الغریب نام دارد به برخی سؤالات سیاسی و خصوصی پاسخ داده‌ام که برای بار اول به صورت فعلی مطرح می‌شود. »

۲۱
کتابخانه ملی ایران

آفاق حکمت در سپهر سنت

-
- سرشناسه: نصر، حسین، ۱۳۱۲، -، مصاحبه شونده
 عنوان و نام پدیدآور: آفاق حکمت در سپهر سنت: گفتگوی حامد زارع با سید حسین نصر/ حامد زارع.
 مشخصات نشر: تهران: ققنوس، ۱۳۹۳.
 مشخصات ظاهری: ۳۵۹ ص: مصور.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۷۸-۱۴۸-۲
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: نمایه.
 عنوان دیگر: گفتگوی حامد زارع با سید حسین نصر.
 موضوع: نصر، حسین، ۱۳۱۲، -، مصاحبه ها
 موضوع: فلسفه اسلامی
 موضوع: سنت و سنت گرایی
 موضوع: فلسفه - ایران
 شناسه افزوده: زارع، حامد، ۱۳۶۳، -، مصاحبه گر
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ آ ۷ ۱۴۸۶/۵ BBR
 رده بندی دیویی: ۱۸۹/۱
 شماره کتاب شناسی ملی: ۳۶۴۴۰۴۱
-

گفتگوی حامد زارع با

سید حسین نصر

آفاق حکمت در سپهر سنت

انتشارات ققنوس

تهران، خیابان انقلاب، خیابان شهدای ژاندارمری،

شماره ۱۱۱، تلفن ۶۶۴۰ ۸۶۴۰

ویرایش، آماده‌سازی و امور فنی:

تحریریه انتشارات ققنوس

آفاق حکمت در سپهر سنت

گفتگوی حامد زارع با سید حسین نصر

چاپ اول

۱۶۵۰ نسخه

زمستان ۱۳۹۳

چاپ شمشاد

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۲۷۸ - ۱۴۸ - ۲

ISBN: 978 - 600 - 278 - 148 - 2

www.qoqnoos.ir

Printed in Iran

۱۷۰۰۰ تومان

برای پدر و مادرم
به پاس سال‌ها دل‌آگاهی و دل‌نگرانی
ح. ز

فهرست

مقدمه.....	۹
درباره سید حسین نصر.....	۱۳
پیشگفتار.....	۱۷

فصل اول: فلسفه اسلامی و حکمت سنت‌گرایانه

فلسفه در تمدن اسلامی.....	۲۳
فلسفه‌ستیزی در تمدن اسلامی.....	۴۷
تصوف و عرفان در تمدن اسلامی.....	۶۳
هنر در تمدن اسلامی.....	۸۱
تفسیرشناسی قرآن.....	۱۰۱
امام‌شناسی شیعی.....	۱۲۱
دفاع از سنت‌گرایی.....	۱۳۱
درباره کثرت‌گرایی دینی.....	۱۴۷

فصل دوم: جریان فلسفه در ایران معاصر

فیلسوفان ایرانی و فلسفه غربی.....	۱۶۵
-----------------------------------	-----

- تأسیس انجمن شاهنشاهی فلسفه ۱۸۵
 علامه طباطبائی و فلسفه اسلامی ۱۹۷
 هانری کربن و فلسفه شیعی ۲۰۷

فصل سوم: مسئولیت‌ها و اقدامات در رژیم سابق

- پست‌های سیاسی و علمی ۲۱۹
 اجرای طرح‌های فرهنگی، هنری و دانشگاهی ۲۳۹

فصل چهارم: اسلام و غرب

- گفتگوی تمدن‌ها و برخورد تمدن‌ها ۲۵۷
 روشنفکری دینی ۲۷۵

فصل پنجم: دانش، دین و سیاست در جمهوری اسلامی

- امکان تکوین علوم اسلامی ۲۹۷
 اندیشه سیاسی سنتی ۳۰۵

پیوست

- شکوی الغریب ۳۱۳
 نمایه ۳۴۳

مقدمه

نخستین باری که صدای سید حسین نصر را شنیدم در موقعیتی سرشار از تواضع بود و اینک پس از پنج سال مکالمه، مصاحبه و مباحثه مداوم با او هنوز همین تواضع است که به مثابه نخستین امر مرتبط با پرفسور نصر به ذهنم متبادر می شود؛ تواضعی که در طی بیش از بیست ساعت گفتگوی تلفنی، دو مرتبه ویرایش کتبی و نظارت نهایی بر متن کتابی که پیش رو دارید متجلی است. این که فیلسوفی هشتادساله برای انجام دادن سلسله گفتگوهای مداوم و انتقادی با روزنامه نگاری سی ساله جدیت و همت به خرج می دهد، نشان از مقام ادب و تواضع نزد سید حسین نصر دارد. البته باید اعتراف کنم که راقم این سطور در مقام مصاحبه کننده و پرسشگر، اگرچه تحت تأثیر این خصلت قرار گرفته، سعی کرده تا تحت سیطره آن قرار نگیرد. شاهد مدعا آن که این مجموعه آکنده از پرسش هایی صریح، چالش برانگیز و انتقادی است که بدون تعارف باید گفت بدیلی در گفتگوهای پیشین با پرفسور نصر ندارد. همین صراحت پرسشگر باعث شده که پاسخ دهنده نیز رویه ای متفاوت در پیش بگیرد و وارد موضوعاتی شود که تا پیش از آن به آن ها نپرداخته است. مهم ترین نمونه های این موضوعات را می توان در پاسخ های روشن نصر به پرسش هایی انتقادی در مورد جایگاه و نقشش در سیاست عمومی عصر پهلوی و همچنین اعتقاد و موقعیتش در عرصه فعالیت های صوفیانه شاهد مثال آورد. البته

سعی شده است این الگوی نقادانه در طراحی همه پرسش‌ها رعایت شود تا پاسخ‌ها نیز از صراحت کافی برخوردار باشند.

به نظر می‌رسد نوزده گفتگویی که پیش رو دارید، مدخل فهم مناسبی برای آشنایی با اندیشمندی باشد که نقشی انکارنشدنی در تعلیم، تبیین و ترویج تفکر اسلامی و فرهنگ ایرانی در دنیای معاصر دارد. خوشبختانه، گستردگی موضوعات و تعدد مباحثی که پرفسور نصر در طول بیش از پنجاه سال زندگی علمی خویش به آن‌ها پرداخته است، مسبب تنوع و تکثر مطالب این مجموعه گفتگو نیز شده است. به همین سبب مخاطب این کتاب می‌تواند نه تنها با نظر نصر در مورد فلسفه کلاسیک، اندیشه اسلامی، فلسفه غربی، تفکر عرفانی، تصوف، قرآن‌شناسی، شیعی دوازده‌امامی، هنر دینی، پلورالیسم مذهبی، سنت‌گرایی، تاریخ فلسفه معاصر، تاریخ اندیشه دینی، اندیشه سیاسی، کنش سیاسی، امر فرهنگی، روشنفکری، روابط تمدنی و علم دینی آشنا شود، بلکه می‌تواند به صورت بسیار خلاصه و در عین حال منسجم با حوزه‌های فکری و مسائل نظری پیش‌گفته آشنایی مقدماتی پیدا کند.

اگر این مهم حاصل آید و این آشنایی به دست دهد، کتابی را که در دست دارید باید به مثابه شناسنامه فکری پرفسور نصر و همچنین راهنمای برای توضیح منش و شخصیت او در ورود به امور گوناگون فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی ارزیابی کرد. به نظر می‌رسد جای خالی چنین شناسنامه و راهنمای نه تنها درباره نصر، بلکه در مورد دیگر اندیشمندان معاصر ایرانی نظیر رضا داوری اردکانی و سید جواد طباطبایی نیز احساس می‌شود. راقم این سطور امیدوار است که این کتاب بتواند تا حدودی خلأ یادشده را در مورد پرفسور نصر پر کند و گام‌های بعدی در مسیر شناسایی دیگر اندیشمندان ایرانی نیز در قالب گفتگوهای تفصیلی به سرعت برداشته شود.

اما کتاب حاضر مجموعه نوزده گفتگو با سید حسین نصر است که در پنج سال اخیر (از رمضان ۱۴۳۰ تا رمضان ۱۴۳۵ هجری قمری) انجام شده است. از این میان نه گفتگو برای نخستین بار است که منتشر می‌شود و ده گفتگو پیش از این در مجله مهرنامه منتشر شده است. شایان ذکر است که «هنر در تمدن اسلامی»، «تفسیرشناسی قرآن»، «امام‌شناسی شیعی»، «تأسیس انجمن شاهنشاهی فلسفه»، «هانری کربن و فلسفه شیعی»، «اجرای طرح‌های فرهنگی، هنری و دانشگاهی»، «روشنفکری دینی»، «امکان تکوین علوم اسلامی» و «اندیشه سیاسی سنتی» برای نخستین بار است که منتشر می‌شوند. اما پیش از این «فلسفه در تمدن اسلامی» در شماره ششم (آبان

۱۳۸۹)، «فلسفه‌ستیزی در تمدن اسلامی» در شماره نهم (اسفند ۱۳۸۹)، «تصوف و عرفان در تمدن اسلامی» در شماره چهاردهم (مرداد ۱۳۹۰)، «دفاع از سنت‌گرایی» در شماره یازدهم (اردیبهشت ۱۳۹۰)، «درباره کثرت‌گرایی دینی» در شماره بیست و یکم (اردیبهشت ۱۳۹۱)، «فیلسوفان ایرانی و فلسفه غربی» در شماره بیستم (نوروز ۱۳۹۱)، «علامه طباطبایی و فلسفه اسلامی» در شماره یازدهم (اردیبهشت ۱۳۹۰)، «پست‌های سیاسی و علمی» در شماره بیست و سوم (تیر ۱۳۹۱)، «گفتگوی تمدن‌ها و برخورد تمدن‌ها» در شماره بیست و پنجم (مهر ۱۳۹۱) و «شکوی الغریب» در شماره سی‌ام مهرنامه (مرداد ۱۳۹۲) منتشر شده است.

البته باید این نکته را تذکر دهم که همه نوزده گفتگوی این مجموعه، از جمله ده گفتگویی که پیش از این منتشر شده، مورد بازبینی موشکافانه و ویراستاری چندباره پرفسور نصر قرار گرفته و در این میان مطالب و مباحث متعددی به گفتگوها افزوده شده است. تا جایی که خواننده نکته‌بین و حتی ظاهر‌بین این تفاوت را در مقایسه صورت و محتوای ده گفتگویی که مرتبه نخست در مجله مهرنامه منتشر شده است با نسخه مکتوب آن‌ها در این مجموعه درمی‌یابد. از این حیث می‌توان کتاب حاضر را مجموعه‌ای نوپدید دانست که ذیل سرفصل‌هایی با عنوان «فلسفه اسلامی و حکمت سنت‌گرایانه»، «جریان فلسفه در ایران معاصر»، «مسئولیت‌ها و اقدامات در رژیم سابق»، «اسلام و غرب» و «دانش، دین و سیاست در جمهوری اسلامی» در مورد موضوعات و مباحث مختلف با سید حسین نصر گفتگو کرده است.

بر خود لازم می‌دانم از سعه صدر، دقت نظر و حوصله پرفسور نصر در به سامان رسیدن این مجموعه تشکر و قدردانی کنم. بدون تردید تجربه همکاری با این فیلسوف پرآوازه و بهره بردن از دانایی، نظم، تدبیر و ادب او در پنج سال اخیر برای من تجربه‌ای معرفت‌آمیز و فرصتی مسئله‌آموز بود. امیدوارم همان‌گونه که نام و کار سید حسین نصر در حافظه فرهنگی و خاطره تاریخی سرزمین عزیز ایران ماندگار شده است، قدر حضور او در بالاترین سطوح علمی و فلسفی جهان معاصر نیز توسط نخبگان سیاسی و اجتماعی ایران معاصر درک شود و ارج گذاشته شود. در پایان این نکته را نیز بگویم که سپاسگزار شکیبایی و همراهی همسرم مریم کامیاب هستم.

حامد زارع

تهران، مهر ۱۳۹۲

دربارهٔ سید حسین نصر

■ رامین جهاننگلو

سید حسین نصر از شخصیت‌های برجستهٔ دوران معاصر جهان اسلام به شمار می‌آید. گرچه وی را به خاطر آثارش در حیطهٔ علوم اسلامی، فلسفهٔ اسلامی و عرفان می‌شناسند، آثار او گسترهٔ وسیع‌تری دارد. نصر از دید بسیاری از دانشمندان و پیروان اسلام مدافع حکمت جاویدان و اسلام سنتی قلمداد می‌شود که در برابر مدرنیسم سیاسی و فلسفی و بنیادگرایی مذهبی قرار می‌گیرد؛ چنان‌که به گفتهٔ خودش، نه هر آنچه در جهان اسلام رخ می‌دهد اسلامی است (حتی اگر اسلامی خوانده شود) و نه هر آنچه در آن گوشه از جهان متولد می‌شود خبر از وقوع رنسانسی اسلامی دارد در جهانی که عملاً امکان استفاده و سوءاستفاده از هر چیز در راستای اهداف قدرت‌ها وجود دارد باید به هویت اسلامی هر آنچه اسلامی نامیده می‌شود توجهی دقیق کرد.

با وجود این نزد نصر، اسلام ایده‌ای مبهم نیست. اسلام مذهبی با سنن، الهیات، فلسفه، اخلاق و دیدگاه عرفانی منحصربه‌فرد است. بنابراین، نصر در آثارش به ما نشان می‌دهد از دیدگاه تاریخی، ضروری و از منظر فلسفی، منطقی است که اسلام را به مثابهٔ بخشی تأثیرگذار در تمدن بشری انگاشت. از این رو، گرچه به نظر می‌رسد نصر از انحراف اسلام در جهان مدرن آگاه است، تأکید زیادی بر جوهر معنوی اسلام به مثابهٔ راه‌حلی برای بحران جهان معاصر دارد. نزد وی معنویت راستین کلید حل

همه تنش‌ها و تضادهای موجود میان غرب و جهان اسلام است. نصر می‌گوید «جهان مدرن همچون گلی است که گلبرگ‌ها و لایه‌های بیرونی‌اش در حال پژمردن و فرو ریختنند، در حالی که هسته طلایی‌اش که خود را بیشتر و بیشتر بازمی‌نمایاند یادآور کمال پیشینی است که در آن گل بوده و کمالی که در سحرگاه دوباره رُستن خود خواهد داشت». اما معنویت راستین نه تنها برای بقا، بلکه برای مقتدر شدن خیز برمی‌دارد، همچون همان هسته طلایی «که هر آنچه را در حیات چرخه رو به پایان جهان مثبت است در هم می‌آمیزد».

نصر تصدیق می‌کند هر سنتی سرمایه‌ای از معرفت را داراست. او استدلال می‌کند احیای این معرفت به ادیان در سراسر جهان فرصت می‌دهد یکدیگر را غنی کنند و در التیام زخم‌های حاصل از سکولاریزه شدن جهان یکدیگر را یاری دهند. نصر در آثارش در پی روندی تاریخی است که به واسطه آن، تمدن غرب از ایده طبیعت به مثابه موجودیتی مقدس و دربرگیرنده، به سوی جهان‌بینی‌ای حرکت کرده است که انسان را بیگانه از طبیعت، و طبیعت را همچون ابزاری می‌نگرد که انسان را توان چیرگی و دستکاری در آن هست. بدین‌گونه، وی استدلال می‌کند ویرانی جهان ما به واسطه نگرش تقلیل‌گرایی از طبیعت ایجاد شده یا دست‌کم، تشدید شده که علم سکولار مدرن پیش آورده است. نصر در اثر معروفش معرفت و امر قدسی تصدیق می‌کند «آنچه سنت در جهان مدرن مورد انتقاد قرار می‌دهد جهان‌بینی کلی، اصول و فرض‌های نادرستی است که هر خیری در جهان پدیدار می‌شود را حاصل یک تضاد می‌دانند نه ضرورت». می‌توان گفت جهان سنتی اساساً خیر و تضاداً شر بوده است و جهان مدرن اساساً شر و تضاداً خیر است. بنابراین، سنت از اساس با مدرنیسم مغایرت دارد. با این‌که نصر شدیداً سکولاریسم را محکوم می‌کند، اما نقد وی از مدرنیته فراخوانی برای پسرفت نیست. همچون دیگرانی که در مکتب حکمت جاویدان الهام‌بخش وی بودند از جمله رنه گنون، آناندا کوماراسوامی و فریتیف شوان، نصر سنت را به چشم نقطه عطف اصالت معنوی و سرچشمه بی‌کران لطف می‌نگرد. سنت، چنان‌که نصر توصیفش کرده است، ساختارکلی اندیشه‌ای است که بیانگر مفاهیم مندرج در جهان‌اسطوره‌ها و نمادهاست. به همین علت است که به عقیده نصر، پیش از ظهور مدرنیته همواره در تاریخ بشر وجه رمزآلودی در همه سنن بوده که به خدا مرتبط بوده و همه چیز را از طریق خدا

می‌فهمیده است؛ اما از زمان سکولاریزاسیون سنت مسیحی و سیطره علم و تکنولوژی جهان غرب، ما بر جهان سلطه داشته‌ایم. «نتیجه تغییری پیوسته حتی در عناصر بنیادی ایمان است، چنان‌که فهم این‌که فرد با چه کسی گفتگو می‌کند دشوار است.» گفتگو نزد نصر چالشی برای رسالت معنوی در جهانی سکولار است؛ جهانی که به سمت یکنواختی اجباری اعمال‌شده توسط مجموعه واحدی از ارزش‌ها می‌رود. گفتگو برای نصر جستجوی معنوی است که در پی وحدت است. به این ترتیب، یک گفتگوی حقیقی میان سنن مذهبی چشم‌اندازی جهانی است که پیروان ادیان مختلف را قادر می‌سازد تا از اختلافات خود فراتر روند و به وحدتی نائل آیند. اما نصر از این واقعیت که گفتگو میان ادیان کار آسانی نیست به‌خوبی آگاه است. او حتی نگران دشواری‌های به‌فراموشی سپردن نابرداری است. وی می‌گوید: «فراگرفتن نابرداری و به‌فراموشی سپردن بردباری بسیار آسان است، اما فراموش کردن نابرداری بسیار دشوار است.» در همین راستای فکری نیز ما باید انتقاد نصر از تقلیل سیاسی دین به ایدئولوژی، به مثابه دلیل عمده فرسایش سنن را بفهمیم. به همین دلیل است که نصر در مقام فیلسوف مکتب حکمت جاویدان باور دارد که سنت، اگر در شکل متافیزیکی‌اش فهم شود، ذهن ما را روشن می‌کند و معرفت را برای ما به ارمغان می‌آورد. به عقیده وی، فلسفه اسلامی برخلاف آنچه در فلسفه غرب رخ داد به جای جهت‌گیری علیه اشراق، بیشتر و بیشتر با آموزه‌های اشراق و حکمت اشراق عجین شده و در نتیجه در مقام مدافع حکمت جاویدان زنده مانده است.

بنابراین می‌توان دریافت که چرا حکمت جاویدان همواره انتخابی جذاب برای سید حسین نصر و بسیاری از متفکران مذهبی جهان امروز بوده است. جاودان‌گرایی نقدی بر مدرنیسم است که برای مقابله با سلطه تکنولوژیکی و سکولار غرب مدرن، اسلام سنتی را طبیعتاً همراه خود می‌یابد. این‌گونه است که در کشوری همچون ایران نوشته‌ها و آموزه‌های سید حسین نصر عمق فکری و ژرفای معنوی‌اش را برای همه مناقشات ما به دست می‌آورد و به همین دلیل گفتگوی حامد زارع با سید حسین نصر درهای تازه‌ای به روی فهم افکار وی و حیات پربارش پیش و پس از انقلاب اسلامی می‌گشاید. گفتگوی روشن‌گرانه زارع با نصر نمایی نزدیک از یکی از متفکران بحث‌برانگیز ایران امروز فراهم می‌آورد.

پیشگفتار

■ سید حسین نصر

در طی سی سال گذشته اکثر کتبی که از این بنده به زبان فارسی در ایران نشر یافته است ترجمه دیگران از آثار انگلیسی بوده که برخی را تصحیح کرده و بعضی دیگر را قبل از انتشارشان اصلاً ملاحظه نکرده بودم. در این ایام آنچه خود به فارسی نگاشتم به صورت مقاله بود و وقت این جانب اجازه نمی‌داد کتبی را که به انگلیسی نگاشته بودم به فارسی برگردانم. از سه سال پیش موافقت کردم نتیجه بیش از پنجاه سال تحقیق و تفحص و تفکر درباره فلسفه و دین و علوم و فرهنگ را به صورت گفتگو و به لسانی ساده‌تر از کتب تحقیقاتی در اختیار خوانندگان فارسی زبان قرار دهم. کتاب مورد نظر، که نتیجه گفتگوهای آقای حامد زارع با بنده است، سومین اثر از این نوع است که در اصل به زبان فارسی بیان شده است. در هر سه کتاب سؤالات و ایراستاران تهیه کرده‌اند و سپس بنده آن‌ها را پذیرفته یا تغییراتی در آن داده‌ام، اما مطالب این کتاب‌ها به هیچ وجه تکراری نیست، گرچه گهگاهی موضوعی به ناچار بیش از یک بار طرح شده است.

ویراستار کتاب فعلی دانشمند جوان آقای حامد زارع سال‌هاست که با بنده گفتگوهای داشته‌اند که در مجلات گوناگون در ایران چاپ شده است. هرچند ایشان را هیچ‌گاه ملاقات نکرده‌ام، این تماس مستمر طی چند سال اخیر این حقیقت را برایم آشکار ساخته است که ایشان با افکار و نوشته‌های حقیر آشنایی کامل دارند و

نیز از زندگینامهٔ بنده آگاهند. با توجه به این سابقه بود که هنگامی که پیشنهاد کتاب فعلی را کردند به‌رغم اشتغالات علمی فراوان با طیب خاطر آن را پذیرفتم. این دانشمند کوشا سؤالات را تهیه کردند و برایم فرستادند و پس از کمی حک و اصلاح پاسخ‌هایم را دادم. ایشان پاسخ‌ها را ویراستند و برایم ارسال داشتند و بنده دوباره تمام متن را مرور کردم و اصلاحات لازم را انجام دادم و این روند دو بار انجام یافت تا متن به صورت نهایی درآید.

کتاب شامل پنج فصل مطالب مختلف - از فلسفهٔ اسلامی گرفته تا وقایع سیاسی ایران قبل از انقلاب - را در بر دارد و ظاهر امر چنین می‌نماید که وحدتی در آن وجود ندارد، ولی اگر دقت شود ارتباطی بین همهٔ فصول وجود دارد که از وحدت دید سنت‌گرای نویسنده سرچشمه می‌گیرد.

فصل اول کتاب که طویل‌ترین بخش این اثر است به فلسفهٔ اسلامی و حکمت سنت‌گرایانه اختصاص دارد یعنی مطلبی که حقیر بیش از پنجاه سال است به آن اشتغال دارم و در این زمینه ده‌ها کتاب و صدها مقاله نوشته‌ام که برای آنان که علاقه‌مند به مطالعهٔ بیشتر در این زمینه‌اند می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. در آن آثار، مراجع گوناگون به صورت علمی ذکر شده که اشاره به این منابع و مراجع در کتاب فعلی امکان‌پذیر نبوده است. فصل دوم در واقع دنبالهٔ فصل اول است و به اهمیت فلسفهٔ اسلامی در دوران معاصر در روبه‌رویی با فلسفهٔ غربی و نیز خود آن فلسفه فی‌نفسه می‌پردازد.

فصل سوم موضوعی ظاهراً متفاوت را در بر می‌گیرد و با فعالیت‌های علمی و سیاسی و فرهنگی این‌جانب در ایران سروکار دارد. در این فصل همانند بخش پایانی که شکوی الغریب نام دارد آقای زارع برخی سؤالات سیاسی و خصوصی از این‌جانب کرده‌اند که برای اولین بار به صورت فعلی مطرح می‌شود. به نحوی فصل چهارم نیز به فصل سوم مرتبط می‌شود چون مربوط به اسلام و غرب است که در قلب فعالیت‌های علمی و فرهنگی بنده در نیم قرن پیش قرار داشته و دارد.

و بالاخره فصل آخر به علم و دین و سیاست‌های جمهوری اسلامی در این زمینه اختصاص دارد. از زمانی که بحث اسلامی کردن علوم جدید و ایجاد رابطه بین حوزه و دانشگاه در ایران مطرح شد، بنده درصدد بودم تا مقاله‌ای در این زمینه به فارسی بنویسم، چون از سال ۱۳۳۷ که به ایران مراجعت کردم این موضوع در قلب

فعالیت‌های فکری و علمی و دانشگاهی بنده قرار داشت، ولی به علت مشاغل گوناگون این امر عملی نشد. سؤال‌های آقای زارع فرصتی فراهم آورد تا نتیجهٔ بیش از پنجاه سال تفکر خود را در این زمینه عرضه دارم.

گرچه متن این کتاب پاسخ‌هایی به سؤالات آقای زارع است، خود پاسخ‌ها می‌تواند سؤالات جدیدی در ذهن خوانندگان برانگیزد. در این صورت اقلأً در مورد سؤالات علمی و فلسفی آنان را متوجه آثار دیگر خود می‌سازم و امیدوارم این آثار پاسخگوی پرسش‌های آنان باشد.

در ایران عزیزمان، در این برهه از زمان که در آن زندگی می‌کنیم، از لحاظ فکری هیچ امری مهم‌تر از ایجاد یک محیط باز فکری نیست که در آن متفکران جامعه بتوانند در آن به بحث و گفتگو دربارهٔ مسائل مهم فکری و نیز به نقد علمی افکار گوناگون، و امیدوارم نه مغرضانه و شخصی، بپردازند.

در پایان از آقای حامد زارع که با پشتکار، درایت و علاقه کار این کتاب را دنبال کردند نهایت امتنان را دارم و برای ایشان از درگاه پروردگار متعال توفیق در فعالیت‌های سودمندی که انجام می‌دهند خواستارم. نیز از ناشری که زحمت طبع این کتاب را کشیده است ممنونم.

والله اعلم بالصواب

واشینگتن، بهمن ماه ۱۳۹۲